

Татјана Јовићевић

*Институт за књижевност и уметност
Београд*

ТОКОВИ И ПРОСТОРИ СРПСКОГ ПЕСНИШТВА. СРПСКА ПОЕЗИЈА РАНОГ 19. ВЕКА У СВЕТЛУ ГЕОПОЕТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА ДУШАНА ИВАНИЋА

Рад ће се бавити књижевноисторијским и поетичким истраживањима Душана Иванића у делу који се тиче „предвуковске”/предбранковске поезије, с посебним освртом на стваралаштво песника који су деловали изван центара националне културе. Корпус њихових дела (првенствено оних настајалих на територији данашње Хрватске) третира се као изазов за редефинисање укупне слике историје српског песништва (и, имплицитно, књижевности уопште), са њеним подразумевајућим нијансирањем и богаћењем.

Кључне речи: поезија, национална култура, интеркултуралност, предромантизам/романтизам, поетика и геопоетика, књижевност Српске Крајине

На самом почетку, овај (већ довољно дугачак) наслов би, ако желимо да јасно и потпуно укажемо на намере рада, морао бити модификован тако да се нагласи његов други део, тј. да се професорово проучавање развоја српске поезије стави у контекст укупног књижевноисторијског (пре)уређења српске књижевности, и то (у овом случају) у односу на питања која се актуелном терминологијом означавају као – геопоетичка. Тиме би се, истовремено, указало на пуни потенцијал истраживачког корпуса о коме је реч, будући да се овај аспект његових истраживања (како поезије тако и других књижевних облика и жанрова) повезује са укупним промишљањима и тумачењима струјања, покрета и дела нашег књижевног наслеђа.

Сходно томе, рад се неће искључиво, па ни првенствено, бавити промишљањем геопоетичких поставки самог професора Иванића, већ ће тежити извођењу (синтетичких, потенцијално далекосежних) закључака ове врсте на основу његових различитих истраживања, непосредно и/или посредно везаних за наведену проблематику. Крајњи и најинтригантнији циљ наших настојања, који свакако превазилази оквире овога рада, представљало би разматрање општих књижевноисторијских концепата, односно њихових (прет)постављених интерференција са (нашим и професоровим) закључцима.

Притом се, наравно, мора поћи од указивања на опште *методолошке* и *књижевнотеоријске* претпоставке истраживања која – последњих деценија усмеравана ка овој врсти интересовања (и) познатим геополитичким прекрајањима српског националног и културног простора – имплицитно или експлицитно откривају (вишеслојну и многоструку) сегментираност српске књижевности, разматрајући је и као инхерентно књижевни феномен и као најшире културно питање, које нужно залази у геополитичко поље, односно најширу проблематику културне и опште националне историје.

За ову прилику, наше разматрање ће се ограничити на неколико монографија и студија Душана Иванића директно везаних за писце и дела прве половине

19. века – написе о Соларићу, Дошеновићу, Боројевићу и Мркаљу, те референтна поглавља књига *Књижевности Српске Крајине* (1998) и *Ка џенези српске поезије* (2011) – док ћемо се у вези са теоријским и методолошким принципима позивати и на један број других текстова, који се баве самим дефинисањем појма/концепта регионалне и/или мањинске књижевности (првенствено на „Методолошка и аксиолошка питања историје регионалне књижевности” из 2010. и „Од ентитета до миноритета. Књижевност Срба у Хрватској” из 2004. године).

Питање регионалности у књижевном стварању и уопште односа регионалних и „магистралних” токова културе, потенцијално контроверзно у свим срединама, у српској постаје нарочито сложено услед државне и културне расцепканости народа, као и особене динамике „сељења” и смењивања културних средишта, обично праћених и променама владајуће и вредносно нормирајуће поетике.

Говорећи о овом феномену, професор Иванић указује да се у овом контексту сам појам регије утврђује као „спој геополитичких и геопоетичких чинилаца”, подразумевајући да се „регионална књижевност” појављује тек када се на одређеном географски, историјски-политички и културно посебном простору развије књижевност која тематизује управо његове специфичности и репрезентује их карактеристичним језичким и стилско-морфолошким средствима. Међутим, у српској књижевности, у вези са овако дефинисаном регионалношћу, пре општих питања о односу посебно – универзално или о естетској вредности „регионално” инспирисаног дела, искрсава проблем односа центар – периферија (Иванић, 2010: 16).

Ово је питање утолико значајније што се дефинисање и измештање културних центара увелико поклапа са раслојавањем/сменом владајућих књижевних парадигми, а окупљање доминантних стваралаца у једној средини често коинцидира са стварањем нове школе или покрета, односно продором у нову књижевну епоху. То се, готово као на огледном примеру, може пратити кроз анализу присуства и књижевноисторијске судбине песника са периферних (?) националних простора из првих деценија 19. века.

На самом почетку stoleћа, дисперзија књижевног стваралаштва (изузимајући усмену традицију) унутар српског националног простора формира сасвим особену културногеографску слику. Постепено померајући културна и издавачка средишта – најпре из Беча у Пешту, а потом из Пеште у Нови Сад – Срби у Угарској не само да центре свог културног и књижевног живота доводе у непосредну близину седишта сопствене црквено-просветне администрације, која је углавном изједначавана са ингеренцијама националне самоуправе, већ и на особан начин – институционално, идеолошки и поетички – везују књижевни и културни живот своје заједнице за академизам просветног естаблишмента и официјелну културну политику. Књижевно стваралаштво, међутим, било је живо и витално и у низу других средина, од (сада изолованих и уистину периферних) севернијих енклава унутар Угарске, преко насеља и градова дуж Војне границе и далматинске обале, све до „спољашњих” културних центара у великим стециштима дијаспоре, међу којима у ово доба на много начина доминира Трст.

У вези с овим, није без значаја питање где живе и стварају, а где и како своју поезију објављују српски песници с почетка 19. века. Михајло Витковић (1778–1829) – рођен у изолованој, али и даље компактном српском заједницом насељеној Јегри, на саeverоистоку данашње Мађарске, а провевши најдужи и најплоднији део живота у Пешти – природно је упућен на учешће у књижевном животу српских културних центара, од којих није одвојен ни припадношћу некој по-

себној територијално-политичкој (и културној) области Царства. Истовремено, његово поетско (као и остало) стваралаштво недвосмислено припада средњо-европској књижевној традицији, те се (у свим поетичко-стилским осцилацијама, од сентиментализма до ода у класицистичком маниру) уклапа у интересовања и сензибилитет актуелних српских гласила и читалаштва које гравитира централном политичком/културном простору. То чини нормалним и очекиваним његову сарадњу у Давидовићевим *Новинама* и *Забавнику*, као и штампање књига у Будиму. С друге стране, аутори попут Дошеновића, Соларића и Мркаља, који потичу из места у унутар Војне границе, а школују се и живе у Далмацији и Италији, где првобитно и стичу „књижевно име” (углавном неофицијелно, првенствено на основу „чувења” и/или рукописног ширења дела у приватним круговима), објављивање својих главних поетских наслова најчешће „дугују” официјелним културним и издавачким центрима. У том смислу карактеристичан је пример Јована Дошеновића, грађанина Трста, који је, објавивши пре тога, у Венецији, само поздравну оду поводом устоличења новог епископа Мојсеја Микоковића, ради штампања својих главних дела (не само *Лиричких ијенија*, већ и *Численице*) дошао у Будим, односно Пешту, очигледно уверен да ће у овом растућем културном центру њихова појава значајније одјекнути (уп. Иванић 2005: 255). Ако изузмемо – свакако најтрагичнију – Мркаљеву животну и стваралачку судбину, унеколико сродан образац јавља се и у вези са Соларићем. Стекавши за живота углед филолога, историчара и филозофа-просветитеља, углавном на темељу списа изданих у ћириличној штампарии Пана Теодосија у Венецији, као песник бива препознат тек постхумно, захваљујући стиховима објављеним током 1826. и 1827. године напором уредништва тек основаног *Летописа Матице српске*. Без обзира на тадашње цензурисање и ниско вредновање те поезије, од значаја за ову расправу остаје податак да је подухват њеног издавања био везан за новоуспостављену централну културну институцију српског народа, која је чињење поетског наслеђа јавним и доступним, тј. његово какво-такво интегрисање у настајућу књижевну традицију, сматрала својом дужношћу и сврхом. У исто време и у истом граду, још један приватни издавачки напор (први те врсте након Дошеновићевих *Лиричких ијенија*), предузео је Јован Пачић, објавивши 1827. године релативно обимну збирку *Сочињенија ђеснословска*. Чињеница да – упркос дугом странтовању у Италији и очигледном утицају медитеранског, ренесансно-петраркистичког наслеђа на његово стваралаштво – за коначно настањење није изабрао неку од српских средина на јадранској обали или њеном залеђу, већ подручје на коме се у том тренутку, уз традиционални црквено-просветни естаблишмент, концентрише и издавачка делатност и (у његовим доминантним аспектима) културни живот Срба, свакако је, осим с приватним разлозима, била у вези са његовим књижевним амбицијама.

Због свега овога нужно је осврнути се на идеју о постојању одређених „песничких кругова”. Они су, начелно, замишљени као групе песника које се крећу у заједничком друштвеном и културном миљеу, захваћени сличном осећајношћу и сличним књижевним утицајима, али не нужно у непосредној међусобној комуникацији, поготово не таквој која би сугерисала било какво декларативно програмско окупљање. На концепту постојања једног оваквог, тзв. тршћанског круга, као јасно оформљеног књижевног струјања настала је и позната „алтернативна” историја раних фаза нове српске књижевности (Павић 1983: 427–476), чија је главна заслуга оживљавање песничких традиција потиснутих књижевно-језичком реформом која је тријумфовала средином тог века. Упркос извес-

ној једностраности и изолованом представљању ове групе песника, због чега се (опет) може стећи неадекватан утисак о укупности књижевних појава у српској култури тога доба¹, она је „на видело” изнела и као значајно књижевноисторијско питање наметнула стваралаштво не само „периферних” националних/културних области, већ и песничких опуса који су, врло често, управо у тим пределима настајали у оквиру стилова и поетика којиће у надолазћим ломовима бити – како се чинило, дефинитивно – заборављени.

Поменуте књиге професора Иванића, у којима се бави историјом књижевности једног културноисторијски посебног корпуса српског народа, односно интегрално историјом једног вида књижевног стварања, дају вероватно кључни допринос расветљавању ових комплексних и на више нивоа међузависних питања, а нарочито њиховом повезивању у јединствену књижевноисторијску слику.

Књижевност Српске Крајине, пратећи укупан историјат писане и усмене књижевности на овом тлу, исцрпно описује културну матрицу у којој је она функционисала и историјске околности које су је одређивале, али је истовремено сагледава и као фактор (динамички трансформисане) целине српске књижевности. У вези с периодом којим се бави овај рад, професор Иванић најпре указује на постојање конститутисаног проторомантичарског покрета („Од сентиментализма ка романтици”, 43–63), издвајајући неколико значајних песничких индивидуалности – Соларића, Дошенивића, Мркаља и, нешто касније, Боројевића – и истичући да је управо из овог круга стваралаца српска књижевност добила прву збирку стихова и песнички манифест проторомантичарске оријентације (Дошенивићева *Лирическа њенија* 1809), као и прву модерну филолошку расправу (Мркаљево *Сало дебелога јера* 1810). Надаље, у времену раног романтизма, он у књижевности овог простора недвосмислено издваја два „типа раноромантичарског опредјељења”, указујући на оно што углавном пропушта да истакне „општа” историја српске књижевности: паралелно постојање поезије настајале на трагу широког спектра европског (прото)романтичарског наслеђа, од русоистичке идиле до вертеризма, с једне, и „хердеровског” певања „на народну”, с друге стране. Као представника првог типа, „на граници према тзв. грађанској поезији”, Иванић истиче Спиридона Јовића (чија се популарност доцније учврстила управо кроз „споменарску” поезију широм српског културног простора), а као корифеја другог Јоксима Новића Оточанина са севом *Лазарица* (1847), који је у време појављивања задобио знатно ширу популарност од *Горског вијенца* и захваљујући коме ће, бар за кратко време, један крајишки писац имати недвосмислено водећи положај у српској књижевности.

Колико, у крајњем исходу, значајно може бити елаборирање питања о посебности књижевних појава у појединим регијама и израда њихове „засебне” књижевне историје, јасно показује књига *Ка џенези српске поезије*, објављена готово

1 Павићев концепт постојања и деловања тршћанског песничког круга (односно „школе”) Иванић је допунио уочивши сличан статус бар још две неформално повезане групе песника: будимпештанске и сремскокарловачке (Иванић 2011: 59), које сагледава као културно-географске целине, унутар којих делују песници различитих стилских и поетичких оријентација – класицистичке, сентименталистичке/предромантичарске, „школе објективне лирике”, мада унутар појединих од тих кругова може доминирати неко посебно опредељење, попут класицистичког у сремскокарловачком или предромантичарског у тршћанском (прим. Т.Ј.). Према Павићевој концепцији, крајишки песници припадају „тршћанској школи” (будући да Трсту гравитирају као културног и издавачког центру, а неки у њему краће или дуже време живе и стварају), што ће Иванић имплицитно прихватити, али ће у наведеном истраживању генезе српске поезије термин „тршћански” алтернирати са термином „крајишки круг”.

деценију и по након *Књижевности Српске Крајине*. Иако доследно хронолошка, ова значајна књига конципирана је на начин који одудара од уобичајених концепата актуелних историја књижевности, будући да су песници, уместо децидираног пред-одређења припадањем некој песничкој школи или покрету, представљени појединачно, у свој комплексности својих индивидуалних поетика, па то важи и за већ обрађиване крајишке ауторе. Професор Иванић обједињује их само насловном одредницом „Крајишки круг” (Иванић 2011: 51–90)², остављајући да опште и повезујуће стилске и поетичке карактеристике буду нађене у посебним портретима аутора, или ишчитане из осврта у наредним поглављима књиге (нпр. „Романтичарски тополи српског пјесништва првих деценија XIX вијека”), у којима је стваралаштво (и) овог подручја сагледано у оквиру интегралног, синхронизог прегледа српског песништва датог периода. На тај начин, бива омогућено ново, ванхијерархијско књижевноисторијско читање ове поезије, континуирано потискиване из нашег културног сећања – најпре језичком револуцијом и поетичким преломом који ће убрзо променити карактер српске књижевности, а потом упливима политичких покрета и културних идеологија који су (попут илиризма) фаворизовали не само другачију књижевност, већ и друге врсте културних интеракција. Последња фаза тог процеса – периферно одређење ових аутора у (прекомпонованом) националном простору, због чега је (из те накнадне перспективе) њихова поезија читана као „мањинско” књижевно стварање у окружењу других култура, са припадајуће ниским хоризонтом очекивања – представљала је и крајњу тачку у њиховом заборављању. Срећом, не и коначан исход њихове судбине – њихова поновна изучавања и нова читања на особен начин обасјала су у нашу књижевну традицију, осветливши је зрацима иза дуго затворених капака.

Овај кратак осврт на професорово истраживање посебних аспеката историје српског песништва јасно указује на значај његовог рада у тој, као и у толико других области. О коренима његовог афинитета за песнике о којима је реч – сасвим сигурно везаних и за дубоке и важне личне разлоге – најбоље је не говорити, осим са становишта резултата захваљујући којима смо богатији за низ песничких искустава која би нам иначе била ускраћена. Оно што ја, међутим, желим да истакнем, јесте значај који је његова лична подршка, као и учење из његових књига, имала за мене и моје опредељење за сличну врсту истраживања. После свих ових, сада већ не година него деценија, то су и даље трагови који ми указују да сам, односно да ли сам, на правом путу међу истинама и заблудама књижевне повести.

2 Како је речено (в. нап. бр. 1), овом одредницом Иванић замењује/алтернира код Павића утврђени термин „тршћанска школа/тршћански круг”. Иванићева одредница се, међутим, може сматрати прецизнијом и адекватнијом, будући да указује како на границе одређеног геопоетичког простора, тако и на његове (могуће) књижевне специфичности, условљене и снажном интеракцијом са медитеранском културом и другим особеним видовима културног наслеђа. Истовремено, Иванићев концепт предупређује недоследности у геопоетичком одређењу појединих песника, каква се догодила у, рецимо, Павићевом означавању Пачића као припадника „тршћанске школе”, будући да се не може сваки утицај италијанске културе изједначити са припадношћу тој школи.

Литература

- Иванић 2004: Д. Иванић, Од ентитета до миноритета (Књижевност Срба у Хрватској), у: М. Матицки, В. Матовић, С. Пековић (ур.), *Књижевности на језицима мањина у Подунављу*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 119–127.
- Иванић 2005: Д. Иванић, О поезији Јована Дошеновића, у: Јован Дошеновић, *Сабране пјеме*, Београд: Gensis International.
- Иванић 2010: Д. Иванић, Методолошка и аксиолошка питања историје регионалне књижевности (Напомене и коментари), у: В. Питулић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књ. 2, Књижевност, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 15–23.
- Иванић 2011: Д. Иванић, *Ка џенези српске поезије*, Београд: Лицеј.
- Павић 1983: М. Павић, *Рађање српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

THE COURSES AND THE SPREAD OF SERBIAN POETRY. SERBIAN EARLY 19TH CENTURY POETRY IN THE VIEW OF DUŠAN IVANIĆ'S GEOPOETICAL RESEARCHES

Summary

The paper discusses Serbian early 19th century poetry in the view of literary and/or publishing activity in different regions of the Serbian national domain. It specially points out the tension implied in the fact that authors from certain literary productive regions, such as Srpska Krajina and Dalmatia, generally tend to publish their poetry in the centres of national establishment, or even that establishment institutions and magazines are doing that with intention to save certain poetical work as the "artefact", regardless their view of its literary quality, as it was the case of publishing Pavle Solarić's unknown poetical heritage in *Letopis Matice srpske* in the years 1826 and 1827. This phenomenon is analysed in the view of the fact that Serbian culture life during the epoch is concentrating in the area between Vienna, Budapest and Novi Sad, leaving other circles of poets on the national "periphery". Since then, this turned into a multilevel problem due to the fact that these poets' work were based on the types of pre-romantic poetics inconvergent with the later on accepted views of language and literature, rooted in the cultural ideology of Vuk Karadžić's. The paper insists on the revival of this tradition, precious for aesthetical value of certain number of poems, but also important for structuring the view of cultural history and answering some of currently imposed geopoetical questions. The analysed works of Dušan Ivanić are pointed out as the most important researches in the field, on which results the author based her own thinking over this issue.

Key words: poetry, national culture, interculturality, pre-Romanticism/Romanticism, poetics and geopoetic, literature of Srpska Krajina

Tatjana Jovičević